

Archeologický výzkum bojiště u Lipan 1434 a jeho přínos k poznání významné dějinné události. První etapa výzkumu

Jan BIEDERMAN; Petr ČORNEJ; Lenka MILITKÁ; Zdeněk ŠÁMAL

ANOTACE: Cílem tohoto příspěvku je zhodnotit dosavadní výsledky bádání, které přinesla první etapa archeologického výzkumu bojiště u Lipan. Ambicí celého projektu je upřesnit informace o lokalizaci a průběhu vojenského střetnutí mezi husitskými radikály a koalicí katolíků a umírněných utrakvistů 30. května 1434. Základním pilířem výzkumu je terénní identifikace a dokumentace areálu bojiště pomocí standardních i nových dokumentačních metod. Tento příspěvek je zaměřen především na obecnější památkové aspekty průzkumu středověkých a raně novověkých bojišť.

1

2

Úvod

Od roku 2016 probíhá v NPÚ projekt zaměřený na průzkum bojiště bitvy u Lipan (obr. 1). Jeho cílem je upřesnění lokalizace prostoru této známé bitvy českých dějin, ale i zajištění aktivní archeologické památkové péče pro potenciálně ohroženou lokalitu, která dlouhodobě láká uživatele detektorů kovů k nelegálním návštěvám, tak aby byly včas zdokumentovány movité archeologické nálezy, u nichž hrozí vyjmutí z kontextu bez odborné dokumentace a především jejich ztráta pro další vědecké poznání. Detailní vyhodnocení celého náleзовého fondu včetně podrobné typologické analýzy jednotlivých kategorií nálezů bude zveřejněno na jiném místě, až po dokončení terénní části tohoto projektu.

Bitva u Lipan z pohledu historie

V průběhu března a dubna 1434 vzniklo účelové spojení husitů nakloněných mírovému řešení (v čele s Alšem Vřeštovským z Riesenburka, který byl od sklonku roku 1433 zemským správcem, jehož pravomoci se fakticky vztahovaly na kališnické oblasti Čech a Mora-

vy)¹ a katolické šlechty (včetně členů plzeňského landfrýdu a Oldřicha II. z Rožmberka), respektive hradních posádek věrných Zikmundovi Lucemburskému. K tomuto svazku se posléze připojilo též Staré Město pražské a Mělník. Cílem této pragmatické aliance bylo přimět radikální husitské svazy, pokud možno pokojnou cestou, k rezignaci na vojenské řešení a k jednání o uzavření smluv s basilejským koncilem a císařem Zikmundem, obecně již považovaným za budoucího českého panovníka. Tato možnost však ztroskotala nejen na ideových rozdílech, ale do značné míry také na obavách příslušníků polních vojsk ze ztráty dosavadního způsobu existence.²

Kališnicko-katolická aliance poté přistoupila k sérii koordinovaných vojenských kroků, jež zbavily radikály strategické iniciativy. Výsledkem tohoto procesu byl finální vojenský střet obou znepřátelených stran. Obě nepřátelská uskupení proti sobě stanula zhruba v polovině vzdálenosti mezi Kouřimí a Českým Brodem. Datace lipanské bitvy je nepochybná – byla svedena v neděli 30. května 1434 o nešporách,³ tj.

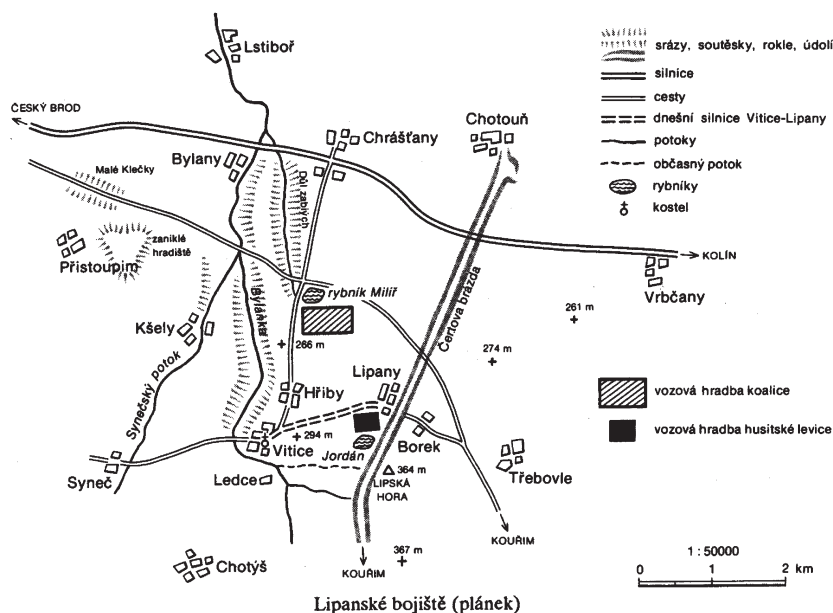
Obr. 1. Lipany, letecký snímek zájmového území od památníku Prokopovy mohyly. Foto: Filip Krásný, 2016.

Obr. 2. Prostor zájmového území mezi obcemi Vitice, Hřiby a Lipany, směrem na obec Chrástany (okr. Kolín). Zdroj podkladových dat: WMS – ORTOFOTO (2017-03-023), ČÚZK.

uprostřed odpoledne. Přesnou délku trvání boje neznáme, navečer však už bylo rozhodnuto.⁴

Z písemných pramenů se dá usuzovat, že táborité a sirotci vybudovali svou vozovou hradbu na severozápadním svahu Lipské hory. Kromě řeže přímo ve vozové hradbě se hlavní boj odehrával na polích v blízkosti vesnic Lipany a Hřiby, přičemž část vítězných vojsk pronásledovala poražené ve směru na Kolín (obr. 3). Přesný průběh bitvy, s výjimkou počáteční fáze, není možné rekonstruovat. Víme nicméně, že vítězové disponovali podle odhadů až 720 vozy.⁵

Ačkoliv se hlavní písemné prameny v několika momentech shodují (důležitost klamného manévru, konstatování, že vpád do vozové hradby radikálů uskutečnil elitní oddíl, který

Obr. 3. Rekonstrukční plánek bojiště podle Petra Čorneje. Převzato z: Čornej, Lipanská křižovatka (pozn. 2).

původně tvořil zadní skupinu, ale při obratu se ocitl v čele), celkově je nelze uvést v soulad. Dosavadní badatelské úsilí žádnou přesvědčivou rekonstrukci bitvy nepodalo a ani podat nemohlo. Klasická pramenná kritika zde nutně selhává, a tak historikové vsadili spíše na vlastní důvtip. I proto se jejich rekonstrukce lipanské bitvy namnoze liší.⁶

Nejnovější historické bádání dospělo k hypotéze, že klamný manévř nejspíš simuloval rozpojení vozové hradby a její přeměnu ve vozový šik. Tím dávali velitelé aliance na srozuměnou, že hodlají opustit bojiště. Táborité a sirotci tento úskok neprohlédli.⁷ Svůj omyl zjistili až poté, co začali zdánlivě ustupujícího nepřítele pronásledovat. To už bylo pozdě. Bojovníci, zbavení ochrany vozů, se ocitli v obklíčení a do částečně otevřené vozové hradby bratrstev pronikly elitní jednotky, které tu rozpoutaly nelítostnou řež. I tato interpretace ovšem nepřesahuje rámec logické domněnky. Klasická historická metoda zde narazila na své meze. Hlubší poznání však umožňuje spolupráce s dalšími vědeckými disciplínami.

Archeologie bojišť v České republice – současný stav poznání

Odborně míněné pokusy archeologicky zkoumat významná bojiště lze sice v Evropě vysledovat už k přelomu 19. a 20. století, avšak obor bojištní archeologie se metodologicky etabloval až téměř o sto let později. Na českém území datujeme odborné archeologické výzkumy lokalit souvisejících s vojenskými aktivitami již od poloviny 20. století. Vědecké úsilí mířilo zpočátku především na místa spojená s husitskými válkami, později se ale pozornost badatelů soustředila i na bojiště třicetileté války. Prvním systematickým výzkumem raně novověkého bojiště byl výzkum u západočeské

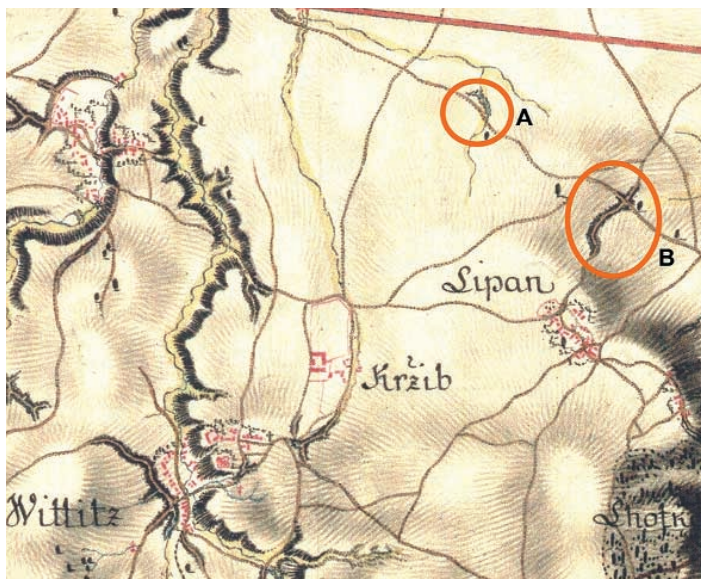
Třebele vedený Václavem Matouškem, zahájený v roce 1988.⁸ Využití detektorové prospekce zde bylo zpočátku spíše dílčí a nesoustředěná, se systematicky na velké plochy. Standardní metoda bojištní archeologie využívající detektorovou prospekci v kombinaci se zaměřováním nálezů pomocí GPS souřadnic, terénním vizuálním průzkumem a vytvořením 3D modelu bojiště a dochovaných zbytků polních fortifikací byla v letech 2010–2014 úspěšně využita při průzkumu bojiště u Rakovníka, v místech střetů stavovské a císařsko-ligistické armády v říjnu a listopadu 1620.⁹ Se stejným efektem se tato metoda později uplatnila také na bojišti z roku 1621 u Rozvadova.¹⁰ Detektory kovů byly využity například i při průzkumu Volarských šancí nebo švédského tábora u Staré Boleslavi.¹¹ Nově byl publikován průzkum pomocí detektoru na části bitevního pole z roku 1866 u Náchoda, kde došlo ke střetu v rámci prusko-rakouské války.¹²

Od 50. let minulého století se na našem území uskutečnila řada archeologických výzkumů zaměřených na průzkum fortifikací souvisejících s vojenskými aktivitami v době husitské a v období válek Jiřího z Poděbrad se Zelenohorskou jednotou. Ve většině případů šlo o zkoumání terénních pozůstatků a reliktů zemních a stavebních aktivit spojených s činností při obklíčení nebo obraně hradů.¹³ Většina novějších prací hodnotí terénní pozůstatky spojené s obklíčením jako prvky vykazující jisté shodné rysy, jež nejsou odrazem konkrétní situace, nýbrž projevem celkové struktury vojenství 15. století.¹⁴ První doložitelný pokus o aplikaci detektoru kovů při ověřování místa předpokládané střelecké pozice byl uskutečněn v předpolí hradu Skály na Přestícku v zimě 1989–1990.¹⁵

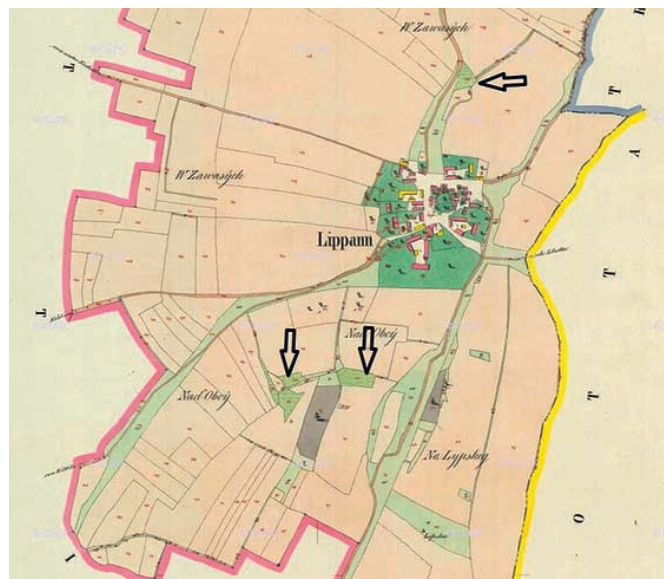
Za širěji koncipovaný a na delší dobu ojedinělý projekt zaměřený na archeologické poznání historické válečné akce lze označit výzkum Západočeského muzea v Plzni vedený Milanem Novobilským v okolí zříceniny hradu Lopata na Rokycansku v letech 1995–1999.¹⁶ Průzkum terénních reliktů byl spojen se systematickým využitím detekční metody. Detektorové prospekci předcházely povrchový průzkum a podrobné výškopisné a polohopisné geodetické zaměření reliktů vztahovaných k událostem na přelomu let 1432–1433.

Potenciál detektoru kovů potvrzují i výzkumné aktivity východočeského archeologa Davida Vícha z Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě na hradních lokalitách, které zažily obklíčení v průběhu husitských i jiných středověkých válek.¹⁷ Kovové nálezy získané detektorovou prospekci mohou poměrně přesně ukázat způsob, směr a intenzitu útoku i taktiku obránců, dokládají použití zejména střelných a palných zbraní a naznačují i četnost jejich výskytu. Stejně tak mohou nečekaně upozornit na detaily hradní architektury, jako například na existenci brány či bašty, jejíž stopy zcela zakryla pozdější přestavba.¹⁸ Detektory byly také úspěšně využity při revizním výzkumu v bezprostředním okolí zříceniny hradu Sión, známého jako poslední útočiště vůdčí vojenské osobnosti tábořské strany Jana Roháče z Dubé v roce 1437. Jeho výsledky pozoruhodným způsobem nabourávají zažitá představy, které o charakteru a průběhu vojenské akce proti Roháčovi dlouhá léta přezívaly na základě interpretací výzkumů z 60. let minulého století, a nabízejí poněkud dramatictější a neméně heroický obraz posledních týdnů hejtmanova vzdoru.¹⁹

Je nutno zdůraznit, že v ČR doposud nebyly prospekční metody bojištní archeologie uplatněny pro starší otevřená bojiště, než jsou ta z let třicetileté války. Výzkumy týkající se husitských a jiných válek se soustřeďují do okolí stálých či dočasných fortifikací, nikoli na předpokládaná místa střetu dvou vojsk ve volném terénu. Předpokládaná místa středověkých bitev jsou s ohledem na rozsah a proměnlivost lokalit v průběhu staletí a kvůli obvykle neurčité a nejednoznačné výpovědi pramenů terénem mnohem náročnějším. Příklady z Velké Británie (Towson 1461 a Bosworth 1485) však ukazují, že přístupy vlastní bojištní archeologie lze využít v případech středověkých bojišť ve volné, obvykle zemědělsky obdělávané krajině – pokud ovšem badatelé neočekávají bezprostřední výsledek v rámci několikadenní či dokonce jednorázové akce. Z tohoto pohledu se jeví výzkum

4

5

bojiště bitvy u Lipan jako metodicky velmi zajímavý.

Otázka lipanského bojiště z pohledu technických možností dobového vojenství

Chceme-li se pokusit o interpretaci průběhu bitvy, je možné konstatovat, že až na odhady početních stavů bojujících vojsk se moderní badatelé v této oblasti do značné míry shodují. Dosavadní studie včetně mapových zobrazení lokalizují hlavní dějiště bitvy na severozápadní stranu Lipské hory s umístěním vozové hradby radikálů buď na vrcholu Lipské hory, nebo severozápadním směrem do vzdálenosti maximálně 500 m od tohoto návrší.²⁰ V tomto prostoru na severozápadní straně mělo dojít k postupu koaličního vojska proti hradbě radikálů a následně ke klíčovému a dodnes obtížně interpretovatelnému manévru, jímž byli bojovníci polních vojsk vylákáni mimo ochranu vozů a ve volném terénu napadeni protiútokem koaličního jezdeckva. Ať již byl průběh úvodních manévru koaličního vojska jakýkoliv, lze se oprávněně domnívat, že značná část boje proběhla v tomto prostoru, nepočítáme-li nahánění prchajících a pokus o pronásledování Jana Čapka ze Sán a Ondřeje Keřského z Římovic, směřujících se svými jízdními oddíly do pevného Kolína. Přetrvávajícím otazníkem zůstává rovněž vzdálenost výpadu radikálů z vozové hradby předtím, než je zastavil protiútok koaličního jezdeckva. Písemné prameny zde nepomohou, a tak nezbyvá než se přidržet velmi hrubého technického odhadu, že tento výpad snad proběhl v prostoru podobném pásu o délce maximálně 1 000 m při šířce cca 300 m.

Vzhledem k tomu, že v předpokládané oblasti mělo dojít ke střelbě i kontaktnímu boji, lze teoreticky očekávat nález širokého spektra

pozdně středověkých militarií v prostoru hlavního střetu v poli, ve vozové hradbě radikálů a v okolí, s ohledem na pronásledování uprchlíků. Ve vztahu k očekávané intenzitě archeologických pozůstatků bitvy je na místě zachovat patřičnou míru skepse již proto, že drtivou většinu vojenského materiálu včetně recyklovatelných projektilů do palných a metacích zbraní vítězové z bojiště odnesli, což ostatně dosvědčují i prameny.²¹ Přes tato omezení lze hypoteticky očekávat nálezy fragmentů poškozených zbrojí, například kousky kroužkového pletiva, drobnější segmenty plátové zbroje a také fragmenty těžce poškozených zbraní, mimo jiné zbytky přeražených čepelí nebo jílů tesáků či mečů. V kategorii výstrojních doplňků se mohou vyskytnout poškozené spony, nákončí, kování a metalické apliky, tvořící součást řemení, opasků, uzd či postrojů, dále pak opaskové háčky k napínání kuší, poškozené formy na odlévání kulek, ostruhy, podkovy, hřeby podkováky i kování z vozů. Zachovat se popřípadě mohly drobné kovové součásti oděvu a oděvních doplňků nebo součásti osobního vybavení jednotlivce, třeba jídelní nožík, nákončí tkanic pro přivazování nohavic či kovové háčky na spínání oděvu. Další skupinu nálezů, které lze u Lipan očekávat, představují projektily z palných a metacích zbraní: hroty šípek do kuší, olověné kule a válcovité projektily (většinou olověné, výjimečně železné).

V celkovém souhrnu odhadované situace je však třeba říci, že za daných podmínek není možné na lipanském bojišti předpokládat příliš bohaté archeologické nálezy. Zejména vzhledem k pragmatickému jednání vítězů je třeba počítat takřka výhradně s fragmenty v různém stádiu poškození a nálezy dobře zachovalých artefaktů lze očekávat jen výjimečně. Hlavní

6

Obr. 4. Lipany na prvním vojenském mapování, mapový list č. 126 (výřez z mapy). A: zamokřený prostor (relikt hrázce rybníku?) u dnes již zaniklé cesty Lipany – Český Brod. B: dnes již neexistující rokle v poloze Na Závazích, která mohla být výraznou překážkou pro prchající účastníky bitvy směrem na Kolín. Mapový podklad pro zákres: <http://oldmaps.geolab.cz/>, vyhledáno 25. 10. 2017.

Obr. 5. Lipany na císařském otisku mapy stabilního katastru, která zaznamenává podmačená místa na SZ svahu Lipské hory a místě dnešního rybníčku v Lipanech. Mapový podklad pro zákres: <http://oldmaps.geolab.cz/>, vyhledáno 25. 10. 2017.

Obr. 6. Prostor zájmového území s katastry obcí Vitice, Hřiby a Lipany, stav krajiny k roku 1954. Oproti současnému stavu je patrná hustá komunikační síť a výrazné rozparcelování pozemků. Převzato z: <http://oldmaps.geolab.cz/>, vyhledáno 25. 10. 2017.

hodnotový potenciál eventuálních nálezů tkví především v možnostech interpretace jejich nálezových situací, které by snad mohly posunout stav poznání průběhu bitvy u Lipan.

7

Obr. 7. Tisk rytiny s údajným brobem Prokopa Holého. Převzato z: Heber (pozn. 32), s. 263.

Archeologický průzkum bojiště u Lipan v roce 2016

Popis krajiny lipanského bojiště

Podoba středověké krajiny mezi Českým Brodem a Kouřimí nepochybně patřila k okolnostem, které ovlivnily volbu místa střetu i jeho průběh. Pokusům o poznání krajiny lipanského bojiště je z tohoto důvodu potřeba věnovat náležitou pozornost. Vycházíme z předpokladu, že přírodní podmínky a poloha lidských sídel a cest určovaly pohyb vojsk terénem. Krajinou našeho odborného zájmu se stalo blízké okolí Lipské hory, které se podle dosavadních závěrů stalo dějištěm bitvy. Je logické, že na krajinu v současnosti i v minulosti působila řada vlivů a stopy v ní zanechávají procesy různě dlouhého trvání. Pro konečné posouzení tak bude určující snaha o zachycení různých proměn krajiny v čase. Je proto nutné pohybovat se v širších souvislostech a sledovat vývoj nejen před bitvou, ale také po ní. Základem takto pojetého přístupu se v posledních letech staly metody nedestruktivního výzkumu. V případě lipanského bojiště se bude jednat především o vyhodnocení leteckých snímků a lidarových dat. Pro sestavení obrazu krajiny v době střetu vojsk jsou bezesporu zásadní staré mapové podklady obsahující informační potenciál, který nebyl dosud plně využit. Předmětem zájmu je i kritické zhodnocení probíhajícího výzkumu orální lokální historie, které přináší rovněž velmi zajímavé a cenné informace.

Sledované území leží ve středních Čechách, podle současného administrativního členění v okrese Kolín, 5 km na severovýchod od Kouřimi a 7,5 km jihozápadně od Českého Brodu. Zájmový prostor tvoří oblast mezi obcemi Lipany, Vitice, Hřiby a místní částí Borek v obci Třebovle (obr. 2).²²

Tato krajina má výrazně zemědělský charakter, kde orná půda jednoznačně dominuje. Přirozenou hranici regionu tvoří na západě a jihozápadě říčka Bylanka a táhlý hřbet Lipské hory (366 m n. m.) na jihu. Směrem na sever a východ se rozkládají roviny s dlouhodobě zemědělsky obdělávanými pozemky, které od západu na východ protíná silnice Praha–Kolín. Jižní část sledovaného území zaujímají pole s podílem lesa. Na východních svazích Lipské hory se dnes nacházejí borové porosty s příměsí modřínu, dubu, habru a teplomilných křovin.²³

Kartografické prameny

Jedním z cílů projektu je poznání struktury středověké krajiny nebo alespoň prvků, ze kterých se skládala v námi vymezeném prostoru. Jako závažný obecní limit se jeví nedostatek pramenů využitelných pro středověké období. Jejich omezený počet doplňujeme kombinací dalších přístupů, v tomto případě vyhodnocením leteckých snímků, lidarových dat a starých mapových děl. Historickou krajinu pod povrchem reprezentují archeologické nálezy spojené s existencí lidských sídel a činností, na povrchu o její podobě vypovídají změny reliéfu, například úvozy bývalých cest, hráze vypuštěných rybníků a další krajinné prvky. Jako vhodný způsob poznávání starších vrstev krajiny se ukazuje sledování změn v čase a určení dynamiky vývoje. Pro tento účel studia krajiny se jeví jako zcela zásadní stará mapová díla. Jejich analýza²⁴ umožňuje sledovat zobrazení sídel, cest, vodních ploch, vyvýšenin, případně i dalších prvků (např. vegetační pokryv – louky, lesy, pastviny), pokud mapová díla – s ohledem na svůj účel – takové informace obsahují.

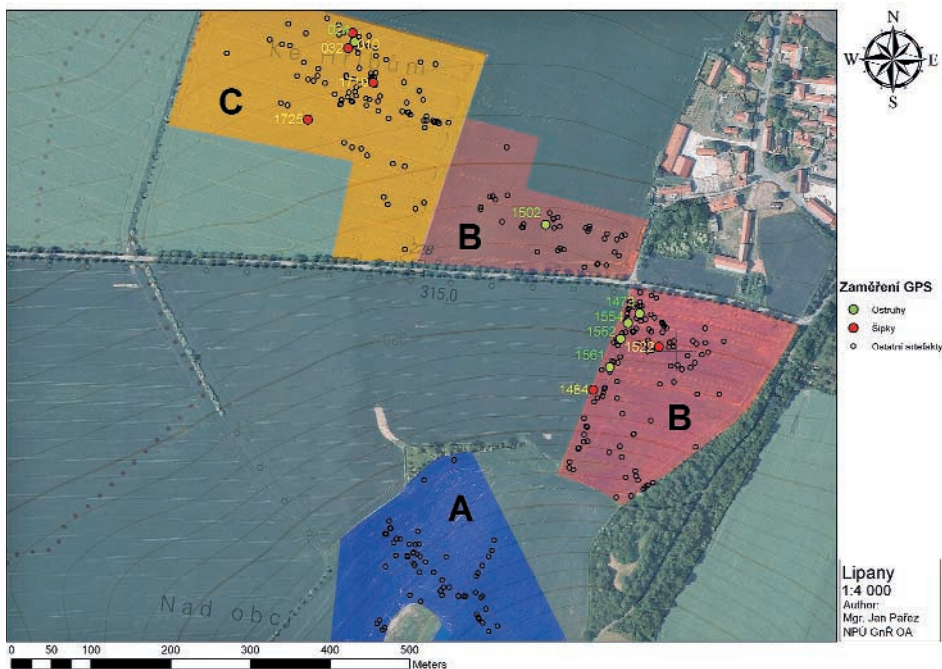
Za počátek moderního mapování českého území lze považovat *Müllerovu mapu Čech* z roku 1720, vydanou v měřítku 1 : 132 000. Mapa detailně zachycuje především sídelní síť, dále reliéf, říční síť a důležité komunikace. V našem zájmovém území jsou zobrazeny vesnice Lipany (Lipan), Hřiby (Hrzib), farní ves Vitice (Wititz), na sever od nich Chrášťany (Chrasstian) a Chotouň (Chottun), na východě Vrbčany (Vrptschan), na severozápadě Kšely (Gschell). Na mapě se tak ukazuje stabilní rozložení sídelní sítě, které vydrželo dodnes. Komunikační síť zachycená na mapě je velice řídká a v našem území se omezuje na vyobrazení trasy zemské silnice z Českého Brodu do Kolína. Ve sledovaném úseku silnice vede ve směru od Českého Brodu přes Chrášťa-

ny, okolo Vrbčan a přes Plaňany na Kolín. Jiné cesty v oblasti vyznačeny nejsou. Není tu zachycen ani náznak tzv. Čertovy brázd. Z mapy se dozvídáme o jediném vodním toku v oblasti, říčce Bylance pramenící jižně od Vitic. Reliéf je do mapy zakreslen pomocí perspektivních obrázků, tzv. kopečkovou metodou.²⁵

Nejhodnotnějším zdrojem informací pro naše zájmové území jsou *mapy stabilního katastru* a jejich srovnání se starší situací zachycenou na mapách *prvního vojenského mapování*.

První vojenské mapování, tzv. josefské, proběhlo v 60. až 80. letech 18. století a vycházelo z Müllerovy mapy.²⁶ Zobrazení krajiny bylo již podrobnější, i když obsahovalo chyby, neboť měření probíhalo „à la vue“, tedy od oka. S ohledem na upotřebení mapy pro vojenské účely byl při jejím pořizování kladen důraz na vyobrazení cestní sítě, rybníků, pramenů, lesů, luk, pastvin a staveb. Větší nároky byly kladeny na zobrazení vyvýšenin a míst dobrého rozhledu. Mapování zachytilo sídla ještě v jejich předindustriální podobě. Půdorysný rozvrh sídel se může v mnohém podobat středověkým počátkům. Věrně je zachycena velikost sídel a základní rysy půdorysné struktury. Z mapy prvního vojenského mapování je patrné, že z východního svahu Lipské hory vyvěrala řada dalších toků. Zamokřená plocha nebyla vhodná pro osídlení ani obdělávání, a proto byla stabilně osazena lesem. Na mapě prvního vojenského mapování je patrné podmáčené místo v prostoru, kde se uvádí rybník Milíř, u kterého měla být vozová hradba koalice (obr. 4a, srov. obr. 2). Mapa prvního vojenského mapování zaznamenává i výraznou depresi (obr. 4b), která byla podle pamětníků v novověku zavezena. Jednalo se o velmi mocné navážky. Tato hluboká rokle mohla v době střetu představovat pro prchající z bitevního pole směrem ke Kolínu poměrně výraznou překážku. Druhé vojenské mapování zachycuje rovněž starší situaci než stabilní katastr, oproti prvnímu vojenskému mapování však bez zásadních změn a ve výrazně menším měřítku. Ani třetí vojenské mapování nepřináší nové informace. Poprvé je zachycen reliéf krajiny moderním způsobem pomocí vrstevnic. Mapy nejsou tak detailní jako stabilní katastr, ale lépe charakterizují krajinu jako celek.

Hodnotné informace obsahují právě mapy stabilního katastru (1824–1843), které však již odrážejí stav krajiny změněný hospodářstvím pozdně středověkých či raně novověkých velkostatků. Mohou tedy ukazovat až pozdější stav než původní raně či vrcholně středověkou podobu. Na severozápadním svahu Lipské hory jsou patrné podmáčené louky (parc. č. 69, 72, 92, 78). Podmáčená louka (parc. č. 183) je zakreslena také nad současným lipanským rybníkem (obr. 5).

Obr. 8. Lipany, zemědělské plochy, na nichž byl proveden archeologický výzkum pomocí detektorů kovů. Vyznačeny jsou jednotlivé akce (A–C). Mapa zachycuje zaměření archeologických nálezů pomocí GPS. Barevně jsou rozlišeny nálezy, které lze spojovat s bitvou u Lipan 30. května 1434. Autor plánu: Jan Pařez.

Obr. 9. Lipany, archeologický výzkum zkoumané plochy C dne 28. 9. 2016. Foto: Lenka Militká, 2016.

Obr. 10. Lipany, archeologický výzkum 2016. Zlomek AR pražského groše z let asi 1340–1346. Foto: Jiří Militký, 2016.

Dnešní asfaltová silnice spojující Lipany a Vitice je na mapách stabilního katastru označena jako pouhá polní cesta. Významnější komunikace vedoucí do Vitic se na stabilním katastru na Lipany stáčí k jihozápadu. Při průchodu svahem Lipské hory ji lemoval trvalý travní porost. Jihozápadní komunikace pod svahem Lipské hory zřejmě postupně ztrácela na významu, až zcela zanikla se stále větším provozem na polní cestě, která však představovala kratší a přímější spojení do Vitic. Zřejmě tomu napomohl i sídelní rozvoj ve Hřibech a zejména ve Viticích, kde se zástavba postupně rozrůstala právě směrem k Lipanům. Další dnes již zaniklá cesta se stáčila na východě za Viticemi směrem na jih k Bylance. Jiná zaniklá cesta spojovala severní část Lipan a Hřiby. Z map stabilního katastru tedy jasně vyplývá, že se síť cest do současné doby značně proměnila. Současná asfaltová komunikace spojující Lipany s Hřiby a Viticemi má předchůdce v polní cestě, poprvé zachycené právě na mapách stabilního katastru. Nahradila dvě původní komunikační spojení – jihozápadní cestu procházející pod svahem Lipské hory do Vitic

a cestu propojující severní část Lipan se severní částí Hřib.

Ze studia mapových podkladů a orální historie²⁷ vyplývá, že se do současnosti krajinný ráz zájmového území výrazně nezměnil, krajina zůstává tradičně zemědělská a rozsah osídlení v malých obcích se v podstatě rovněž nemění. K zásadnějším změnám došlo pouze během kolektivizace v 50. a 60. letech minulého století, kdy proběhlo scelování polností a rušení některých polních cest. Podle ústního sdělení místních zemědělců patří k výrazným terénním změnám rušení teras, na kterých měl být ovocný sad. Toto místo se nacházelo ve svahu táhnoucím se od spojnice Lipany–Vitice směrem k vrcholu Lipské hory, ale již na mapě z roku 1954 je tento prostor souvislým polem (obr. 6). V současné době je zavezena i výrazná deprese, která procházela obcí Lipany. Navážky v místech této rokle jsou podle místních obyvatel mocné i 3 m. Další zásadní překážkou, která mohla do určité míry ovlivnit samotnou bitvu, byl jedinečný geomorfologický jev, tzv. Čertova brázda. Na samém svahu Lipské hory je Čertova brázda dnes skutečně jenom nepatrnou terénní depresí. Řada indicií však naznačuje, že brázda byla ve středověku ještě „příkopem dosti hlubokým a tedy značnou překážkou vojskům vozovým“.²⁸ Tomuto terénnímu útvaru byla nedávno věnována samostatná pozornost.²⁹ Na leteckém snímku i lidar se severně od Hřibů objevuje jasně zřetelný terénní relikt. První vojenské mapování vyznačuje, že tímto místem protékal jeden z přítoků říčky Bylanky pramenící východně od obce, dnes regulovaný v rámci melioračních prací. Na mapách stabilního katastru zmíněné-

mu reliktu odpovídá háj a označení polohy „U Háje“. Údaje prvního vojenského mapování i stabilního katastru naznačují, že pramen mohl být v minulosti poměrně silný. Obecně je nutné vést v patrnosti fakt, že celá krajina našeho odborného zájmu byla daleko bohatší na vodní zdroje, vyvěrající zejména na svahu Lipské hory, v prostoru bojiště byly dnes rozorané pásy luk, mezí a remízků. Stejně tak nelze opomenout fakt, že se na sledovaném prostoru vyskytovaly dnes již neexistující výrazné terénní deprese, které mohly významně ovlivnit některé fáze bitvy.

Archeologické doklady lipanského bojiště a dějiny archeologických výzkumů

První zmínky o archeologických aktivitách, které souvisejí s lipanským bojištěm, se v odborné literatuře objevují v roce 1892, kdy byl pořízen zápis ze zvláštní komise, která proběh-

11

12

la v Lipanech na popud hlášení bývalého starosty obce Josefa Fialy o nálezu hrobu Prokopa Holého.³⁰ V komisi byly přítomny také vážené osobnosti tehdejšího vědeckého světa, například J. L. Píč nebo J. Kalousek. Bohužel na místě určeném jako místo hrobu se nic zvláštního nenalezlo. Komisi ovšem zaujala ústní informace místních obyvatel o nálezu dvou lebek objevených pod pařezem při stavbě cesty v roce 1882. Úvahy o ztotožnění tohoto nálezů s hrobem vůdce radikálů Prokopa Holého a Prokupa, kteří padli v boji, však nelze považovat za jakkoliv, byť jen hypoteticky doložitelné. Negativní výsledky přinesl i průzkum podniknutý v tomto místě roku 1957 českobrodským muzeem a vedený Karlem Bednaříkem.³¹ To, že se tradice o poloze údajného místa posledního odpočinku Prokopa Holého držela v místní historické paměti, dokládají například poznámky Karla Bienenberga, paměti milčického rychtáře Františka J. Vaváka (a jeho mapa lipanského bojiště, vypracovaná roku 1788) i vyobrazení smrku (na zahradě lipanského statku čp. 1) s nápisem „*Prokop's des Grossen Grab zu Lipan*“, uveřejněné v roce 1849 (obr. 7).³²

V zápisu zmiňované komise je zajímavá také

informace o nálezích lidských kostí „*bez všech přídavků*“, objevených přímo v obci Lipany, dále pak zejména na severozápadní straně a v menší míře jihozápadně od obce. Hromadné nálezy kostí popisuje J. V. Prášek také na statku čp. 16.³³ Dalším místem, kde by bylo možné hledat masové hroby mrtvých z bitvy, je poloha „Zabitý Důl“ (k. ú. Bylany u Kolína), kde se podle dobové zprávy³⁴ nacházelo rovněž velké množství lidských kostí. Další stopu hrobů může naznačovat existence poloh „Na malých hrobích“ a „Na velkých hrobích“.³⁵ Údaje o nálezích lidských skeletů souvisejících s lipanským bojištěm je ovšem nutné vnímat se značnou dávkou opatrnosti, neboť v oblasti s výrazným pravěkým osídlením je velmi pravděpodobné, že se mohlo jednat také o hroby pravěkého stáří.

Zajímavé informace o archeologických nálezích spojitelných s lipanským bojištěm popsal J. Fiala,³⁶ který zmiňuje nálezy běžně nacházené při orbě na polích mezi Lipany a obcí Hřiby – železné koule různých velikostí, koňské podkopy, piky, ostruhy od vojenských bot a různé zlomky zbraní. Některé z těchto předmětů měl osobně J. Fiala předat do kolínského muzea.³⁷

Obr. 11. Lipany, archeologický výzkum 2016. Zlomek ostruhy (č. 1554). Stav před konzervací (foto: Jan Pařez, 2016) a po konzervaci (foto: Eva Schimerová, 2016).

Obr. 12. Lipany, archeologický výzkum 2016. Zdobené rameno ostruhy č. 1552. Stav před konzervací (foto: Jan Pařez, 2016) a po konzervaci (foto: Eva Schimerová, 2016).

Kdesi na katastru Lipan byla v roce 1927 při orbě nalezena masivní železná šipka s tulejí, datovaná v minulosti do 15. století, související snad s areálem lipanského bojiště.³⁸ Další nálezy, které lze spojit s bitvou, byly uloženy v muzeu v Pečkách³⁹ – o jejich existenci víme prostřednictvím nálezových zpráv z roku 1946, uložených v archivu Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i. Spojitost čtyř podkov (inv. č. 459–465) s bitvou je nejasná.⁴⁰ Naopak tři železné šipky čtyřboké, tři ostruhy s ozubeným kolečkem na bodlu a jeden železný předmět (inv. č. 455–458) by s bitvou skutečně souviset mohly.⁴¹ Kopí s ulomenou tulejkou, které daroval A. Šmejkal do Muzea Kouřimska v Kouřimi,⁴² by rovněž mohlo být hmotným pozůstatkem bitvy.⁴³

13

14

15

První profesionální archeologické průzkumy na sledovaném území proběhly v 80. letech 20. století formou povrchového sběru na vybraných plochách, který na základě nálezů keramiky identifikoval osídlení z období neolitu, eneolitu, doby bronzové, doby laténské a z období stěhování národů.⁴⁴ Mimo výše uvedené nálezy existují ze sledovaných katastrů pouze předměty pocházející ze starých školních a muzejních sbírek, bez bližších nálezových okolností.⁴⁵ Z širšího okolí lipanského bojiště

lze ještě uvést archeologický výzkum vojenského tábora z období husitských válek z nedalekého Klučova.⁴⁶

Terénní prospekce lokality v sezóně 2016 a zhodnocení archeologických nálezů

Vzhledem k faktu, že zájmovou oblast na území katastrů tvoří zemědělsky obdělávaná plocha, bylo období vhodné pro detektorový průzkum limitováno fázemi vegetačního roku. Vstřícný přístup místních obyvatel přinesl řadu

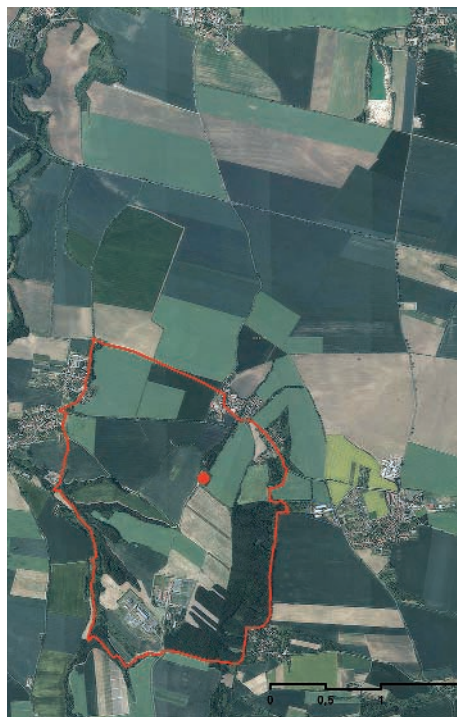
Obr. 13. Lipany, archeologický výzkum 2016. Hrot střely do kuše č. 10. Stav před konzervací (foto: Jan Pařez, 2016) a po konzervaci (foto: Eva Schimerová, 2016).

Obr. 14. Lipany, archeologický výzkum 2016. Hrot střely do kuše č. 1710. Stav před konzervací (foto: Jan Pařez, 2016) a po konzervaci (foto: Eva Schimerová, 2016).

Obr. 15. Lipany, archeologický výzkum 2016. Hrot střely s trnem 1522. Stav před konzervací (foto: Jan Pařez, 2016) a po konzervaci (foto: Eva Schimerová, 2016).

16

17

Obr. 16. Pomník bitvy u Lipan (r. č. ÚSKP 31696/2-818). Foto: Lenka Militká, 2016.

Obr. 17. Lipany, letecká mapa se zákresem ochranného pásma (r. č. ÚSKP 3109) k pomníku bitvy u Lipan (r. č. 31696/2-818). Zdroj: podklad k mapě ÚSKP ČR.

cenných informací jak z hlediska vývoje krajinného rázu sledovaného prostoru, tak z hlediska informací o dřívějších náhodných nálezích. Důležitým faktorem, který ovlivňoval archeologický výzkum, byly klimatické podmínky a terén samotný, to znamená, jakým způsobem byla zemědělská plocha upravena s ohledem na zemědělské aktivity.

Při terénní části archeologického výzkumu byly využity nedestruktivní metody moderní archeologie, tj. terénní průzkum v kombinaci s prospekci detektorů kovů a sběrem GPS dat. Tato data byla následně zpracována v mapových podkladech. Jak již bylo řečeno výše, pro hledače s detektory kovů je prospekce takové lokality, jako je bojiště u Lipan, náročnější na čas i vynaložené úsilí, protože je nutné vyzvednout ze země každý předmět, který je detekčním zařízením zjištěn. Přímo na lokalitě byla prováděna selekce jasně určitelného železného recentního odpadu. Z poměrně vysoké kontaminace zemědělské půdy vyvstala otázka, do jaké míry je zemědělská krajina obecně zamořena novodobým odpadem nejrozličnějšího charakteru. Předměty, které nebylo možné na místě výzkumu jednoznačně určit, byly vždy zaměřeny a následně předány k fotografické dokumentaci při

laboratorním zpracování, aby nezvanikly ucelené informace o všech nálezích z lokality.

Samotné terénní akce byly v první sezóně výzkumu realizovány celkem tři (obr. 8). První akce v dubnu 2016 (plocha A) proběhla pouze s použitím dvou detekčních zařízení a zkoumaný prostor se nacházel v prostoru cca 200 m severně od památníku bitvy. Stěžejní terénní akce se uskutečnily 19.–20. srpna a 28. září 2016. Obou akcí se zúčastnily malé badatelské skupiny (v průměru sedm hledačů po dobu osmi hodin na jeden den výzkumu), skládající se převážně z profesionálních archeologů⁴⁷ a jejich dlouholetých spolupracovníků, přičemž všichni zúčastnění při archeologických výzkumech využívají zcela běžně detektory kovů. Jako metoda detektorové prospekce byla vzhledem k charakteru lokality zvolena transektová metoda, kdy byly vyměřeny pásy o šířce tří metrů, v rámci nichž se jednotliví hledači pohybovali. Srpnová akce proběhla na polnostech v prostoru po obou stranách silnice Lipany–Vitice v části bezprostředně přiléhající k obci Lipany (plocha B). Poslední, jednodenní zářijový výzkum je označen jako plocha C (obr. 9).

Celkově bylo odborně vyzvednuto 321 nálezů; ty byly fotograficky dokumentovány ještě ve stavu před konzervací, následně proběhla jejich identifikace a interpretace. V rámci výzkumu byly odborně vyzvednuty čtyři nálezy, které byly datovány do pravěku, což s ohledem na výše uvedená dosavadní zjištění z povrchových sběrů z 80. let 20. století nebylo překvapující. Do mladší doby bronzové lze datovat zlomek

bronzového srpu, dále se našla spona z doby římské. Zbylé dva artefakty jsou předmětem dalšího archeologického zkoumání a nepodařilo se je zatím spolehlivě datovat. Z hlediska časového rozlišení bylo nejvíce nálezů zařazeno do novověku (158 ks) – jedná se převážně o recentní nálezy, které souvisejí s dlouhodobou zemědělskou činností, a takové, které se na pole dostaly s odpadem vyváženým z okolních vsí. Ze zajímavých recentních nálezů lze uvést křesadlo, jemně zdobené knižní kování či mince. Další okruh tvoří nálezy, které doposud nebyly časově určeny. Sem určitě patří výrazná skupina ručně kovaných hřebů (63 ks) různých velikostí, jejichž datování bude problematické, přesto jsou však sledovány jejich kumulace na polích, kde by mohly případně indikovat přítomnost vozové hradby. Dalších 44 archeologických nálezů je podrobováno dalšímu odbornému zkoumání.

Výsledkem archeologického průzkumu jsou mj. také tři mince. Dvě z nich s jistotou nesouvisí s bitvou roku 1434. V obou případech jde o náhodně ztracené drobné mince, které se na pole mohly dostat s hnojem a vyváženým odpadem. Jedinou středověkou ražbou (obr. 10) je fragment pražského groše Jana Lucemburského (1310–1346). Mince byla přehybem rozlomena na čtvrtiny, z nichž jedna byla objevena při průzkumu. Je obtížné stanovit, jestli byla mince rozlomena záměrně, či zda jde o sekundární rozlomení působením dlouhodobé orby. Čtvrcení grošů lámáním však není ve 14. a 15. století obvyklým jevem. Mince je také dosti špatně zchovalá, a nelze ji tedy určit do úrovně varianty. Podle tlap lva lze soudit, že jde nejspíše o ražbu ze závěrečné fáze ražby grošů za vlády Jana Lucemburského, jíž Karel Castelin vymezil léta asi 1340–1346.⁴⁸ Ve vztahu k bitvě u Lipan jde o jediný mincovní nálezy zachycený při průzkumu, který by hypoteticky mohl s touto událostí souviset. Tento vztah je ovšem značně nejistý.⁴⁹

Poměrně vysoké procento z celkového nálezového souboru tvoří podkovy. Z nich je mimořádné množství tzv. volských podkov (44 ks). Jejich výrazné zastoupení evokuje otázku, zda je takové vysoké množství běžným jevem na českých polích, kde se po staletí používal skot jako tažná síla při orbě, či je tento jev u Lipan něčím výjimečným. Zatím zůstává tato otázka nezodpovězená. Koňské podkovy jsou v souboru zastoupeny 15 zlomky. Ty budou podrobeny dalšímu odbornému zkoumání, přesto jsou zde indicie, že by některé zlomky mohly být zařazeny do středověkého období a pak by teoreticky a s velkou opatrností mohly být spojovány se samotným střetem.⁵⁰ Ve sledovaném souboru se objevily tři exempláře okování bot, tzv. podkůvky, které však budou podle dosavadních

analogií pravděpodobně mladšího (raně novověkého) data než sledovaná událost.⁵¹

Nálezy, které lze časově zařadit do vrcholného středověku a je možné je vzhledem k jejich charakteru spojit s bitvou, reprezentuje prozatím 12 artefaktů.⁵² Mezi militaria lze zařadit šest zlomků ostruh včetně jednoho exempláře s výzdobou (obr. 11–12); patří mezi ně rovněž šest železných hrotů střel. Z tohoto množství nelze prozatím činit ani předběžné závěry o poměrové skladbě použitých zbraní. Na jiných zkoumaných lokalitách tohoto období však výrazně dominují šipky do kuší.⁵³ U pěti ze šesti nalezených hrotů střel se jedná o hroty s tulejí, které se používaly pro boj s kuší.⁵⁴ Tyto hroty střel mají čtvercový profil, některé bez výrazné profilace (obr. 13), jiné jsou naopak na špičce výrazněji vyklenuté, mají užší část směřující pak zase k širší tuleji (obr. 14). Jeden nalezený exemplář hrotu střely představuje hrot s trnem (obr. 15). Tento typ hrotů mohl být používán na ratištích pro střelbu z luku a oproti hrotům s tulejí je subtilnější a lehčí. S ohledem na zatím celkově nízký počet nalezených hrotů střel je nález hrotu s trnem zajímavý a mohl by vypovídat o použití luku jako zbraně, což při boji v našich zemích nebyl běžný jev. Podrobná deskripce materiálu bude provedena při celkovém vyhodnocení archeologického výzkumu, ale i po prvním roce je zřejmé, že zájmové území není definitivně nevědecky zničeno nelegálními destruktivními zásahy. A jak ukazují dosavadní výsledky výzkumu, není z archeologického hlediska lipanské bojiště zdaleka vyčerpané a bez zásadních informací. Tyto výstupy naopak vedou k novým hypotézám a ujasnění dosavadního bádání ohledně poloh obou táborů znepřátelených stran těsně před samotným střetem. Nutné je rovněž zdůraznit, že odborně vyzvednuté archeologické nálezy s lokalizací pomocí GPS jsou vlastně prvními nálezy z prostoru osudové bitvy českých dějin, které mají zachovány prostorové vztahy a mohou tak napomoci při řešení výše uvedených otázek ohledně průběhu celé vojenské operace.

Lipanské bojiště a archeologická památková péče

Bitva u Lipan byla již ve své době vnímána jako historický přelom a toto vnímání v čase dále sílilo, zejména v době národního obrození v 19. století, kdy bylo husitské období výrazným způsobem přehodnoceno a bylo stejně jako bitva na Bílé hoře chápáno jako jeden ze zásadních mezníků vývoje českého státu. Výrazem tohoto přesvědčení bylo v roce 1881 vztýčení pomníku na návrší u Lipan. Jedná se o výraznou mohylu ve tvaru zaobleného kužele z kamenných kvádrů. Kužel je usazený na soklu, do kterého jsou osazeny desky s nápisy (obr.

16). Pomník byl v roce 1965 prohlášen za kulturní památku.⁵⁵ Z hlediska archeologické památkové péče je určitě přínosem rozhodnutí z roku 1995 o zřízení ochranného pásma kolem kulturní památky (obr. 17),⁵⁶ do něhož se dostal poměrně široký prostor polností. Samozřejmě je záslužné, že k památkové ochraně vůbec došlo, ale tím, že nejde o samostatnou, jasně vymezenou památku, je její ochrana značně komplikovaná – památková ochrana se váže ke kulturní památce památníku Prokopovy mohly.

V kontextu bojišť jde však v zásadě o záležitost mimořádnou. Ústřední seznam kulturních památek eviduje pouze šest plošně chráněných území, kde se odehrála bitva.⁵⁷ Tento stav je dán specifickou povahou vymezení takové památky v terénu. Často chybí jakékoli opěrné vodítko k rozsahu prostoru bojiště, zejména u středověkých střetů nezřídka není možné samotné místo vůbec zachytit. V případě, že je místo střetu známo, jedná se často o velké plochy v terénu. Stanovení památkové ochrany však v praxi samo o sobě samozřejmě nestačí, a aby došlo k záchraně cenných archeologických informací, je nutné přistoupit k provádění systematických povrchových průzkumů lokalit, jako je lipanské bojiště, kde zanikají archeologické informace v důsledku zemědělské činnosti i činnosti nelegálních hledačů pomocí detektoru kovů.

Na úplný závěr lze konstatovat, že již první etapa terénní prospekce lipanského bojiště otevírá skutečně novou kapitolu možností dokumentace a aktivní ochrany bojišť na českém území. Je zřejmé, že stejnou metodikou by měly být zkoumány také další lokality tohoto charakteru.

Článek vznikl v rámci výzkumného cíle Archeologie, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury dlouhodobého rozvoje výzkumné organizace NPÚ (DKRVO).

■ Poznámky

1 František Palacký (ed.), *Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské. Díl třetí*, Praha 1844, s. 412–417.

2 Rudolf Urbánek, *Lipany a konec polních vojsk*, Praha 1934, s. 132–139. – Petr Čornej, *Lipanská křižovatka. Příčiny, průběh a historický význam jedné bitvy*, Praha 1992, s. 114–143. – František Šmahel, *Husitská revoluce III. Kronika válečných let*, Praha 1993, s. 284–291. – Petr Čornej, *Velké dějiny země Koruny české V. 1402–1437*, Praha – Litomyšl 2010, s. 601–612.

3 *Acta conciliorum et epistolae decretales, ac constitutiones summorum pontificum. Tomus octavus. Ab anno*

MCCCCIX. ad annum MCCCCXLII, Parisii 1714, sl. 1651.

– Josef Emler – Jan Gebauer – Jaroslav Goll (edd.), *Fontes rerum Bohemicarum. Tom V*, Praha 1893, s. 613–615 (kronika Bartoška z Drahonice).

4 Josef Strnad (ed.), *Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad. Část I., od roku 1300–1450*, Plzeň 1891, s. 365.

5 Gustav Köhler (ed.), *Scriptores rerum Lusaticarum. Neue Folge I.*, Görlitz 1839, s. 63. – Kronika Starého kolegiáta pražského, fol. 13r–13v.

6 Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy IV.*, Praha 1899, s. 641–647. – Hugo Toman, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy. Příspěvek k dějinám vzdělanosti české v XV. století na základě zkoumání míst i pramenů*, Praha 1898, s. 373–391. – Hanuš Kuffner – Jozef Miškovský, *Bitva u Lipan 30. května 1434*, Český Brod 1899, s. 33–62. – Otakar Frankenberger, *Naše velká armáda III. Tachov – Domažlice – Lipany*, Praha 1921, s. 155–173. – Hanuš Kuffner, *Lipanská záhada Vojenské rozhledy III*, 1922, s. 329–346. – Urbánek, *Lipany* (pozn. 2), s. 145–160. – Jan Lesík, *Úvahy o bitvě u Lipan*, Kolín 1934, s. 25–49. – Otakar Frankenberger, *Jak byla svedena bitva u Lipan? Vojensko-historický sborník VI*, 1937, č. 2, s. 24–65. – Rudolf Urbánek, *K bitvě u Lipan, Vojensko-historický sborník VII*, 1938, č. 1, s. 47–54. – Jan Durdík, *Husitské vojenství*, Praha 1954, s. 185–189. – Petr Klučina – Richard Marsina – Andrej Romaňák, *Vojenské dějiny Československa (do roku 1526). I. díl*, Praha 1985, s. 271–272. – Šmahel (pozn. 2), s. 293–295.

7 Petr Klučina, *Bitva u Lipan, Historie a vojenství XXXIII*, 1984, č. 5, s. 37–54. – Petr Čornej, *Lipanské ozvěny*, Praha 1995, s. 18–23.

8 Václav Matoušek, *Třebel. Obraz krajiny s bitvou*, Praha 2006. – Kateřina Blažková et al., *Bitva u Rakovníka 1620*, Rakovník 2011.

9 Ibidem.

10 Václav Matoušek et al., *Zpráva o první sezoně systematického archeologického výzkumu bojiště z roku 1621 u Rozvadova, Sborník muzea Českého lesa v Tachově XXXII*, 2011, s. 3–14. – Václav Matoušek, *Předběžná zpráva o 2. a 3. sezoně archeologického výzkumu bojiště u Rozvadova z roku 1621, Sborník muzea Českého lesa v Tachově XXXIII*, 2013, s. 3–14. – Pavel Hrnčíř, *Příspěvek k nálezům munice do ručních palných zbraní v prostoru bojiště Rozvadov 1621 – souhrn za období 2010–2012, Sborník muzea Českého lesa v Tachově XXXII*, 2011, s. 17–21. – Pavel Hrnčíř, *Příspěvek k nálezům munice v prostoru bojiště Rozvadov 1621, Sborník muzea Českého lesa v Tachově XXXIII*, 2013, s. 17–32.

11 Jaromír Beneš – František Kubů – Jan Török, *Soubor militarií z počátku třicetileté války z Volarských šancí, Archeologické rozhledy XLVII*, 2005, s. 461–480. – Filip Krásný, *Problematika detektorů kovů v archeologii* (diplomová práce), Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FFUK, Praha 2014. Nepublikovaný rukopis.

12 Matouš Holas, *Detektorový průzkum části náhodského bojiště v roce 1866, Historie a vojenství LXVI*, 2017, č. 1, s. 18–23.

13 Např. Eva Jánková, *Archeologický výzkum hradu Sión, Archeologické rozhledy XV*, 1963, s. 220–247. – Petr Me-

duna, Povrchový průzkum komplexu obléhacích prací u Kono-
 nopiště z let 1467–1468, *Castellologica Bohemica* IV, 1994, s. 243–250. – Milan Novobilský, *Obléhání hradu Lopaty. Rekonstrukce obléhání hradu z roku 1432–1433*, Plzeň 2008. – Zdeněk Šámal, Archeologové na bojišti. Několik poznámek k detektorovému průzkumu rakovnického bojiště z roku 1620, in: Blažková et al. (pozn. 8), s. 50–59. – Petr Koscelník – Jan Kypta – Jarmila Savková, Obléhání hradu Sion roku 1437. Povrchový průzkum palebných postavení obláhatelů, *Archeologické rozhledy* LXV, 2013, č. 3, s. 574–598.

14 Meduna (pozn. 13), s. 243–250.

15 Novobilský (pozn. 13), s. 9.

16 Ibidem.

17 Např. David Vích, Neznámá vrcholně středověká fortifikace na k. ú. Lanšperk, *Castellologica Bohemica* XII, 2010, s. 319–343. – David Vích, Vrcholně středověké opevnění v k. ú. Výprachtice, *Archaeologia Historica* XXXVII, 2012, č. 2, s. 469–476. – David Vích, Kladky – neznámé hradiště na severozápadní Moravě. Možnosti detektorového průzkumu v archeologii, *Památky archeologické* CIII, 2012, s. 233–272.

18 Vích, Vrcholně středověké opevnění (pozn. 17).

19 Jánská (pozn. 13). – Koscelník – Kypta – Savková (pozn. 13).

20 Klučina (pozn. 7). – Klučina – Marsina – Romaňák (pozn. 6), s. 270–271. – Durdík (pozn. 6), s. 237–238. – Čornej, Lipanská křižovatka (pozn. 2), s. 181.

21 Emler – Gebauer – Goll (pozn. 3), s. 614–615. – Jaroslav Porák – Jaroslav Kašpar (edd.), *Ze starých letopisů českých*, Praha 1980, s. 118.

22 K. ú. Lipany u Vitice, k. ú. Vitice, k. ú. Hřiby a k. ú. Hlaváčova Lhota.

23 Jaromír Demek – Peter Mackovčin et al. (edd.), *Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČR*, Brno 2006, s. 270.

24 Poděkování za zpracování kartografických podkladů patří Mgr. Janě Lohnické a Mgr. Jáně Čánimu.

25 Müllerova mapa Čech je dostupná online: <http://mapy.vugtk.cz>, vyhledáno 25. 10. 2017.

26 Mapy prvního a druhého vojenského mapování a mapy stabilního katastru jsou dostupné online: www.oldmaps.geolab.cz, vyhledáno 25. 10. 2017.

27 Poděkování za informace o změnách krajiny patří místním obyvatelům p. Drbohlavovi a p. Skalovi, p. Pačesovi a zejména starostovi obce Vitice, p. Urbancovi.

28 Kuffner – Miškovský (pozn. 6), s. 33–62.

29 Čestmír Štuka – Petr Nový, Čertova brázda ve vztahu ke starým cestám, in: Jan Martínek (ed.), *Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu II*, Brno 2015, s. 39.

30 J. V. Prášek, Zápis z komise. Ostatní sdělení, *Památky archeologické* XV, 1892, s. 629–632.

31 Ibidem. – Otto Oliva, Kde byl pohřben Prokop Veliký, in: *Separát z IV. svazku Historie a vojenství*, Praha 1954, s. 1–8. – Karel Bednařík, Kde byl pohřben Prokop Veliký, *Vesnické noviny Českobrodského okresu* X, 29. 5. 1959. – Karel Sklenář, *Pravěk a raně středověké nálezy v Čechách do roku 1870. Pramenná základna romantického období české archeologie*, Praha 2011, s. 169.

32 Jindřich Skopec (ed.), *Paměti Františka J. Váváka, sou-
 seda a rychtáře milčického, z let 1770–1816 III/4*, Praha 1924, s. 50. – Karl Joseph von Bienenberg, *Versuch über einige merkwürdige Alterthümer im Königreich Böhmen III*, Prag 1785, s. 185. – František Alexandr Heber, *České hrady, zámky a tvrze. Čtvrtý díl. Střední Čechy*, Praha 2012, s. 263. – Oliva (pozn. 31), s. 5.

33 Prášek (pozn. 30), s. 632.

34 Jozef Miškovský, Zabítý Důl, *Naše Hlasy, časopis věnovaný zájmům českého lidu* XII, 1892, č. 1.

35 Sklenář (pozn. 31), s. 169.

36 Prášek (pozn. 30), s. 632.

37 Ibidem.

38 Sdělení archeologa Bc. Matěje Forsta (Regionální muzeum v Kolíně). U nálezu, jako jsou hroty střel do kuše, je však nutno zachovávat opatrnost, protože se jedná o nálezy, které jsou chronologicky málo citlivé, a nelze s jistotou prokázat přímou souvislost s bitvou.

39 Muzeum v Pečkách bylo v roce 2012 zrušeno a jeho sbírky se staly součástí sbírek Národního muzea, Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Muzea Českého ráje v Turnově a Polabského muzea v Poděbradech. V současné době probíhá zjišťování, do jaké instituce se předmětné nálezy dostaly.

40 Archiv náleзовých zpráv AÚ AVČR, Praha, v. v. i., č. j. 1852/46.

41 Archiv náleзовých zpráv AÚ AVČR, Praha, v. v. i., č. j. 1853/46.

42 V současné době probíhá fyzické dohledávání předmětu.

43 Archiv náleзовých zpráv AÚ AVČR, Praha, v. v. i., č. j. 6611/46.

44 Záznam ve Státním archeologickém seznamu České republiky (SAS ČR 3-31-05/4-6); Josef Prkno – Miloš Vávra – Ladislav Zapářka, Lipany, in: *Výzkumy v Čechách 1984–85*, Praha 1987, s. 109. – Idem, Vitice, okr. Kolín, in: *Výzkumy v Čechách 1984–85*, Praha 1987, s. 225.

45 Sdělení Bc. Matěje Forsta (Regionální muzeum v Kolíně) – viz katalogy a přírůstkové knihy Regionálního muzea v Kolíně, Podlipanského muzea v Českém Brodě a muzea Kouřimská v Kouřimi.

46 Jaroslav Kudrnáč, Vojenský tábor z husitských válek v Klučově, *Památky archeologické* LXIV, 1973, s. 105–142.

47 Poděkování za spolupráci na terénní části archeologického výzkumu i za odborné konzultace patří kolegům Mgr. Davidu Daněčkovi, Bc. Matěji Forstovi, Mgr. Janu Pařezovi, Mgr. Petru Prouzovi, Mgr. Kamilu Smíškovi, PhDr. Davidu Víchovi, Mgr. Tomáši Bekovi, Mgr. Filipu Krásnému a dalším spolupracovníkům.

48 Karel Castelin, O chronologii pražských grošů Jana Lucemburského, *Numismatický sborník* VI, 1960, s. 129–167.

49 Výskyt pražských grošů Jana Lucemburského v depotech ukrytých na sklonku vlády Václava IV. (1378–1419) je velmi vzácný. Stejná je také situace v peněžních hoto-
 vostech ukrytých v průběhu 20. až 30. let 15. století, kde grošovou složku reprezentují téměř výhradně pražské groše Václava IV., ražené masově do roku 1419 a v omezené míře až do roku 1423. Velmi malý výskyt grošů Jana Lucemburského odráží rozdílnou kvalitu ražeb Jana a Václava IV. – Janovy groše byly těžší a měly výrazně vyšší ry-

zost. Tato skutečnost byla všeobecně známa, a proto byly starší groše systematicky stahovány z oběhu. S přihlédnutím k této skutečnosti se možná souvislost mezi bitvou u Lipan a nalezeným fragmentem groše jeví jako jen velmi málo pravděpodobná. Jiří Militký, *Numismatický posudek k souboru mincí objevených při archeologickém výzkumu*

na lokalitě: Lipany (okr. Kolín). Areál bojiště 1434, Praha 2016. Nepublikovaný rukopis.

50 Józef Kaźmierczyk, *Podkowy na Ślasku w X–XIV wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978. – Rudolf Krajíc, *Sezimovo Ústí – archeologie středověkého poddanského města 3, 2. díl*, Praha 2006. – Aleš Kuba, *Podkopy z hradu Rokštejna. Morfologická analýza podkov 10.–15. století ve vztahu k druhu koně* (bakalářská práce), Ústav archeologie a muzeologie FFMU, Brno 2016. Nepublikovaný rukopis.

51 Tomasz Cymbalak, Wybrane znaleziska podkówek do butów z terenu Czech na tle analogii środkowo-europejskich, *Archaeologica Pragensia* XVIII, 2006, s. 263–282. – Tomasz Cymbalak, Nálezy podkůvek na obuv na území České republiky ve středoevropském kontextu – nové poznatky, *Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně (Sborník materiálů z VI. mezinárodní konference – Obuv v historii 2010)*, 2012, s. 183–201.

52 U vybraných nálezu byl proveden rentgenový průzkum a následně byla zajištěna jejich konzervace. V současné době jsou veškeré archeologické nálezy fotograficky zdokumentovány. Byla vytvořena databáze, která obsahuje fotografie a slovní popis jednotlivých předmětů.

53 Např. Novobilský (pozn. 13), s. 76–84. – Koscelník – Kypta – Savková (pozn. 13), s. 574–598.

54 Novobilský (pozn. 13).

55 Ústřední seznam kulturních památek ČR (ÚSKP ČR), který vede Národní památkový ústav, dostupný online: <http://pamatkovykatalog.cz/>. Pomník bitvy u Lipan nese rejstříkové číslo (r. č.) 31696/2-818.

56 R. č. ÚSKP 3109, ochranné pásmo (OP) k pomníku bitvy u Lipan.

57 Jedná se o: bojiště bitvy na Bílé hoře s mohylou a le-
 tohrádek Hvězda s oborou (r. č. 11722/1-150; památková ochrana: KP, NKP a OP); bojiště bitvy u Slavkova (r. č. 2112; památková ochrana: PZ); pomník Žižkův, bojiště u Sudoměře (r. č. 23310/3-4390; památková ochrana: KP a PZ); území bojiště u Hradce Králové (r. č. 2388; památková ochrana: PZ); území bojiště u Přestanova, Chlumce a Varvažova (r. č. 2387; památková ochrana: PZ).